

Agnieszka Kozerska, Elżbieta Napora, Anna Schneider

Konceptualizacja badań nad międzypokoleniowym uczeniem się w rodzinie – wybrane kwestie etyczne

Podstawy Edukacji 6, 245-256

2013

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Agnieszka Kozerska

Akademia im. Jana Długosza w Częstochowie

Elżbieta Nąpora

Akademia im. Jana Długosza w Częstochowie

Anna Schneider

Konceptualizacja badań nad międzypokoleniowym uczeniem się w rodzinie – wybrane kwestie etyczne

Międzypokoleniowe uczenie się jako przedmiot badań

Międzypokoleniowe uczenie się polega na przekazywaniu wiedzy między przedstawicielami różnych pokoleń w trakcie całego życia człowieka. W artykule skupiamy się przede wszystkim na międzypokoleniowym uczeniu się niesformalizowanym, mającym miejsce w codziennym życiu, kiedy przedstawiciele różnych pokoleń wspólnie spędzają czas. Uczenie się tego typu dotyczy biografii człowieka i jest związane z nabywaniem przezeń indywidualnej tożsamości. Pojawia się wtedy, gdy jednostka podejmuje działania po to, żeby radzić sobie z trudnościami dnia codziennego. Zwykle w takich przypadkach nie zdajemy sobie sprawy z faktu uczenia się. Wiedza w ten sposób nabyta nie ma postaci werbalnej, lecz jest to tzw. **wiedza milcząca** (M. Polanyi, 1966). Szczególnym przypadkiem uczenia się niesformalizowanego, które dotyczy biografii człowieka, może być uczenie się transformatywne. Pojawia się ono w sytuacji konfliktu, problemu życiowego, który jednostka musi rozwiązać. Wywołuje ono zmiany w obrębie „ja” jednostki, dostarcza uczącemu się jakościowo nowych wzorów działania i rozumienia (K. Illeris, 2006, s. 68). Wynikiem tak rozumianego uczenia się może być odporność na pojawiające się trudności życiowe, przystosowanie się jednostki,

umiejętność radzenia sobie w niekorzystnych warunkach, inaczej mówiąc, rezyliencja. Rezyliencję można określić jako przezwyciężanie skutków negatywnych zjawisk i wydarzeń życiowych (N. Ogińska-Bulik, Z. Juczyński, 2011, s. 8). Jej przejawem może być dobre psychospołeczne funkcjonowanie jednostki (M. Rutter, 1987, za: N. Ogińska-Bulik, Z. Juczyński, 2011), satysfakcjonujące relacje z rówieśnikami (S.S. Luthar, L.B. Zelazo, 2003; N. Garmezy, 1991, za: N. Ogińska-Bulik, Z. Juczyński, 2011), umiejętność radzenia sobie ze stresem (M. Rutter, 2006, za A. Borucka, K. Ostaszewski, 2008) oraz wysoki poziom adaptacji do szkoły (N. Ogińska-Bulik, Z. Juczyński, 2011).

Kiedy mówimy o międzypokoleniowym uczeniu się w rodzinie, na szczególną uwagę zasługuje relacja dziadkowie¹ – wnuki; ci pierwsi mogą pełnić rolę mentorów, przekazywać wartości i rytuały definiujące daną rodzinę, dostarczać informacji o historii danej rodziny. W przypadku nieobecności jednego z rodziców (np. rozwód rodziców, śmierć jednego z rodziców, separacja) dziadkowie często w większym stopniu uczestniczą w życiu codziennym samotnej matki i jej dziecka, przejmując w dużej mierze rolę nieobecnego ojca. Mówimy wtedy o **parentyfikacji dziadków** (A.M. Schneider, E. Napora, A. Kozerska, 2012). Z punktu widzenia planowanych badań, interesują nas przypadki takiego uczestnictwa dziadków w życiu rodzin, w którym dziadkowie udzielają rodzinie wsparcia. Może ono przyjmować różne formy i mieć różne natężenie. Przypuszczamy, że w zależności od formy i natężenia udzielanego przez dziadków wsparcia można wyróżnić kilka typów ich uczestnictwa w życiu rodziny. Przewidujemy także, że niektóre typy uczestnictwa są korzystne dla wszystkich członków rodziny, tworzą warunki do międzypokoleniowego uczenia się, wzmacniającego rezyliencję wnuków, rodziców i samych dziadków. W badaniach nad międzypokoleniowym uczeniem się w rodzinie skupiamy się na sprawdzeniu związku poszczególnych typów uczestnictwa dziadków w życiu rodziny z funkcjonowaniem psychospołecznym członków tej rodziny, zarówno w rodzinach pełnych, jak i rodzinach samotnych matek.

Cel pracy i metoda

Celem badania jest sprawdzenie, w jakim stopniu i w jakim kontekście udzielane przez dziadków wsparcie tworzy warunki do międzypokoleniowego uczenia się wnuków wzmacniającego ich rezyliencję.

Przeprowadzone badanie będzie miało charakter weryfikacyjny. Zgodnie z przyjętym modelem teoretycznym, który testowany będzie w badaniach,

¹ Mówiąc o dziadkach, mamy na myśli rodziców lub teściów matek objętych badaniem, obojga płci (a więc zarówno dziadków, jak i babcie w wielopokoleniowej rodzinie).

typ i natężenie wsparcia udzielanego przez dziadków zależy od warunków środowiska rodzinnego, takich jak: 1) zmienne związane z rodziną: struktura rodziny (pełna; samotna matka), miejsce zamieszkania (miasto, wieś), zasoby osobowościowe matki; 2) zmienne związane z matką: wiek, wykształcenie, religijność, status materialny, 3) zmienne związane z adolescentem: płeć, wiek. Przyjmujemy, że wsparcie dziadków jest zmienną pośredniczącą, mającą wpływ na rezyliencję wnuków. Wsparcie udzielane wnukom przez dziadków mierzone będzie Skalą Wsparcia Społecznego (SWS) K. Kmiecik-Baran (1995). Wskaźnikiem rezyliencji wnuków jest ocena subiektywnej jakości ich życia mierzona Skalą Huebnera SLSS (Student's Life Satisfaction Scale), ponadto wskaźnikiem rezyliencji wnuków jest ich psychospołeczne funkcjonowanie: osiągnięcia szkolne na podstawie analizy średniej ocen z ostatniego semestru, opinia wychowawcy klasy na temat relacji adolescenta z rówieśnikami i jego odporności w trudnych sytuacjach. Kolejnym wskaźnikiem rezyliencji jest jakość komunikacji adolescenta z matką w ocenie badanego dziecka mierzona Skalą Komunikowania się Rodziców z Dorastającymi Dziećmi (Parent Adolescent Communication Scale, PACS).

Hipotetyczny model zależności między cechami środowiska rodzinnego, wsparciem dziadków udzielanym rodzinie, a psychospołecznym funkcjonowaniem adolescenta testowany będzie za pomocą analizy ścieżek.

Paradygmat badań

Badania prowadzone będą w paradygmacie normatywnym. Opierać się będą na wyjaśnieniach nomotetycznych, które zmierzają do wypracowania ogólnych twierdzeń dotyczących populacji oraz odkrycia prawidłowości odnoszących się do funkcjonowania rodzin pełnych i rodzin samotnych matek. Taka perspektywa nakazuje badanie za pomocą pomiaru faktów empirycznych, opisywanie zjawisk w terminach obserwacyjnych. To, jakie fakty empiryczne są wybrane do zbadania, ma swoje źródło w teorii dotyczącej funkcjonowania rodziny, w szczególności rodziny samotnej matki. Taka strategia prowadzi do uzyskania zewnętrznego obrazu badanego zjawiska. Badacz przyjmuje w tym przypadku pozycję zewnętrznego obserwatora. W odniesieniu do badań prowadzonych na gruncie paradygmatu normatywnego do oceny jakości badań stosuje się takie kryteria, jak: obiektywność, rzetelność, trafność. Przy czym we współczesnych naukach społecznych, mówiąc o obiektywności, mamy na myśli obiektywność intersubiektywną, rozumianą jako niezależność od subiektywnych wpływów poznającego: „Obiektywność intersubiektywną próbuje się osiągnąć przez standaryzację procesu zbierania i opracowywania danych” (D. Urbaniak-Zajac, 2006, s. 211).

Etyka badań jako przedmiot zainteresowania badaczy

Mówiąc o etyce w badaniach, mamy na myśli reguły, których z etycznego punktu widzenia powinni przestrzegać badacze. W. Galewicz (2009) w obrębie takich reguł – zasad dobrej praktyki badawczej – rozróżnia trzy grupy: reguły badawczej rzetelności, reguły lojalności wobec uczestników badań i reguły pożyteczności wyników. Natomiast J. Brzeziński (1994, s. 11–37) mówi o problemach etycznych w ramach relacji, w jakie wchodzi badacz. Są to relacje: z osobami badanymi, ze studentami, z innymi badaczami, z osobami reprezentującymi instytucje szeroko pojętej praktyki społecznej.

Zasady dobrej praktyki badawczej są często publikowane w formie kodeksów etycznych badań naukowych. Powstały one w wyniku dyskusji i ustaleń pracowników naukowych oraz członków stowarzyszeń naukowych w różnych krajach. Do wzorcowych rozwiązań na świecie zalicza się przyjęte przez członków stowarzyszeń naukowych kodeksy etyczne badań pedagogicznych American Educational Research Association (AERA) czy British Educational Research Association. W odniesieniu do badań psychologicznych jest to kodeks etyczny American Psychological Association (APA), a socjologicznych: Code of Ethics and Policies and Procedures of the American Sociological Association Committee on Professional Ethics, Code of Ethics ISA oraz Kodeks Europejskiego Stowarzyszenia Badaczy Opinii i Rynku (ESOMAR). Do wszystkich naukowców w Polsce adresowane są opracowane przez Komitet Etyki w Nauce przy Prezydium Polskiej Akademii Nauk (2001) *Dobre obyczaje w nauce. Zbiór zasad i wytycznych*, natomiast psychologów zrzeszonych w Polskim Towarzystwie Psychologicznym obowiązuje opracowany przez nie Kodeks etyczno-zawodowy psychologa (1991). Natomiast Polskie Towarzystwo Socjologiczne w 2012 r. opracowało Kodeks etyki socjologa (www.is.uw.edu.pl/wp-content/uploads/Kodeks-Etyki-Socjologa.pdf).

W artykule przedstawiamy wybrane kwestie etyczne w badaniach nad międzypokoleniowym uczeniem się w rodzinie dotyczące reguł rzetelności wykonania badania oraz reguły lojalności wobec uczestników badania.

Reguła rzetelności wykonania badania

1. Wielkość próby i wpływ brakujących danych na jakość wyników badania

Wielkość próby i kryteria doboru osób do badania można rozważać jako zagadnienie etyczne (P. Dattalo, 2010). Zbyt mało liczna próba zwiększa prawdopodobieństwo, że nie zauważymy ważnych powiązań między zmiennymi, co może prowadzić do błędnych wniosków. Natomiast próba zbyt duża to niepotrzebne angażowanie osób badanych i ich czasu, a także czasu badacza

i środków przeznaczonych na prowadzenie badania. Próba powinna być tak dobrana, aby jak najmniejszym kosztem uzyskać trafność zewnętrzną badania. W przypadku badań nad międzypokoleniowym uczeniem się w rodzinie zależy nam na tym, żeby próba była reprezentatywna pod względem rozkładu zmiennej **uczestnictwo dziadków w życiu rodziny**. Różne regiony Polski mogą charakteryzować się zupełnie innymi rozkładami tej zmiennej, a także zmiennych ubocznych, które istotnie mogą wpływać na kształt rozkładu zmiennej będącej przedmiotem badania. Zbyt duża różnorodność warunków sytuacji badanych rodzin może prowadzić do błędnych wniosków, dlatego zdecydowałyśmy się zawęzić teren badania do małych miasteczek i wsi północnego subregionu województwa śląskiego. Region ten różni się od pozostałych subregionów pod względem infrastruktury, rozwoju rolnictwa i poziomu edukacji. Podział populacji na warstwy może zwiększyć precyzję badania w przypadku, kiedy osoby należące do tej samej warstwy są do siebie podobne i jednocześnie różnią się od osób zaliczonych do innych warstw. Ponieważ sposoby uczestnictwa dziadków w życiu rodziny mogą inaczej wyglądać na wsi i w mieście, przyjęłyśmy podział na dwie warstwy: małe miasteczka i wsie. Wybrałyśmy dobór losowy, który

[...] sprzyja uzyskiwaniu prób reprezentatywnych (tzn. charakteryzujących się rozkładem badanej cechy nieistotnie różniącym się od rozkładu populacji), ale umożliwia ponadto wnioskowanie o populacji oparte na gruncie probabilistycznym (J. Greń, 1987, s. 96).

Losowanie będzie dwustopniowe. W pierwszym etapie losowane będą szkoły, a potem w każdej szkole określona liczba uczniów, z rodzicami których ankieterzy nawiążą kontakt w celu przeprowadzenia badania.

Reprezentatywność próby może zostać zachwiana w wyniku odmowy uczestnictwa w badaniu przez niektóre wylosowane osoby. Niekompletne dane mogą wpłynąć na wnioski formułowane przez badacza i w tym sensie mają związek z aspektem etycznym badania (C.K. Enders, A.C. Gottschall, 2011, s. 357–382). Niekompletność danych może mieć charakter ignorowalny w przypadku, kiedy brakujące dane są rozłożone losowo, nie są związane z innymi analizowanymi zmiennymi (*missing completely at random mechanism*). Może mieć też charakter nieignorowalny (*missing not at random*), kiedy prawdopodobieństwo wystąpienia braku w danych jest związane bezpośrednio ze zmienną analizowaną w badaniu, czyli w naszym przypadku z udzielanym przez dziadków wsparciem oraz psychospołecznym funkcjonowaniem osób badanych. Może się też np. zdarzyć, że wylosowane matki, które nie utrzymują kontaktów ze swoimi rodzicami, nie wyrażą zgody na udział w badaniu albo wyrażą zgodę, ale będą pomijały niektóre odpowiedzi na pytania ankietowe. Jest to przykład braków danych o charakterze nieignorowalnym. W takim przypadku usuwanie z bazy danych całych rekordów zawierających niekompletne dane nie jest dobrym rozwiązaniem, prowadzi

bowiem do stroniczych estymacji: mimo że próba była losowo dobrana, pominięcie niektórych wierszy w bazie danych może spowodować niereprezentatywność próbki (C.K. Enders, A.C. Gottschall, 2011, s. 357–382). Z tego samego powodu nie jest dobrym rozwiązaniem stosowane czasami przez badaczy zastępowanie brakujących danych średnimi z dostępnych danych. Skuteczną metodą zastępowania braków, gdy jest ich stosunkowo mało, jest metoda *pattern matching*, która polega na ich zastępowaniu danymi pochodzącymi z rekordów o podobnym profilu. Inną metodą jest zastosowanie regresji wielokrotnej w przypadku, kiedy wiemy, z jakimi zmiennymi jest skorelowana zmienna z brakującymi wartościami. W raporcie powinna się znaleźć informacja o tym, jak dużo danych brakuje i jaki procent badanych odmówił udziału w badaniach. Ważnym elementem planu badania jest więc uwzględnienie dokumentowania przypadków odmowy udziału i powodów odmowy. W przypadku braków dotyczących pojedynczych pytań w ankiecie ważne jest rozróżnianie przyczyn (np. odmowa odpowiedzi, pominięcie przez badanego pytania z uzasadnieniem powodu, błąd techniczny badanego związany ze sposobem wpisywania danych, błąd techniczny ankietera związany z wprowadzaniem danych). W publikacji *APA Journal Article Reporting Standards* sugeruje się, aby badacze publikowali:

- 1) procent brakujących danych,
- 2) empiryczne dowody lub teoretyczne argumenty dotyczące pytania, czy braki mają charakter ignorowalny czy nieignorowalny,
- 3) technikę zastępowania danych brakujących, jeśli była zastosowana w analizach,
- 4) liczbę i charakterystykę przypadków, które były wyłączone z analiz (C.K. Enders, A.C. Gottschall, 2011, s. 379).

2. Trafność wewnętrzna badania

Zagadnieniem związanym z etyką badań jest trafność wewnętrzna, przez którą rozumie się przeprowadzenie badania

[...] w sposób umożliwiający uzyskanie prawdziwej odpowiedzi na pytanie sformułowane przez badacza (umożliwiający rozwiązanie problemu badawczego). Inaczej mówiąc, badanie trafne wewnętrznie stwarza możliwość potwierdzenia hipotezy, gdy jest ona prawdziwa, i jej odrzucenia, gdy jest fałszywa (J. Brzeziński, 2005, s. 68).

Trafność wewnętrzna zależy od trafności zastosowanych w badaniu narzędzi, a także od oddziaływania niekontrolowanych zmiennych ubocznych, które mogą wpłynąć na wynik badania. Taką zmienną uboczną może być zmienna aprobaty społecznej (A.J. Nederhof, 1991). Zmienna ta wiąże się ze skłonnością osób badanych do nieprzyznawania się do cech społecznie niepożądanych i skłonnością do mówienia rzeczy stawiających ich w korzystnym świetle. Dane zebrane w wyniku wielu badań nad tym

problemem (A.J. Nederhof, 1991, s. 213) wskazują na powszechność oddziaływania zmiennej ubocznej aprobaty społecznej i potrzebę wprowadzenia do planu badania sposobów pozwalających na jej kontrolowanie. Zdaniem A.J. Nederhofa (1991) nie istnieje jedna metoda, która całkowicie rozwiązałaby ten problem. Wśród sposobów radzenia sobie z wpływem tej zmiennej można wyróżnić wypełnianie kwestionariuszy przez badanych w samotności (A.J. Nederhof, 1991, s. 223). W badaniach nad międzypokoleniowym uczeniem się zastosowany zostanie ten sposób. Ankieterzy przedstawiają badanym instrukcję dotyczącą sposobu wypełnienia testów i ankiet, aby respondenci mogli wypełnić je bez obecności ankietera. Trafność wewnętrzna badania może być także zakłócona przez zmienne związane z osobą ankietera. Nederhof (1991, s. 225) podaje przykłady badań, w których wykazano, że zniekształcenie wyników w kierunku społecznie aprobowanym jest bardziej prawdopodobne, jeżeli ankieter i osoba badana są sobie bliżsi w sensie dystansu społecznego. W takich przypadkach wywiad może się przekształcić w rozmowę towarzyską, co skutkuje zakłóceniem trafności badania. Zgodnie ze wskazówkami Nederhofa, podczas szkolenia ankieterów należy podkreślić, że

[...] powinni być raczej przyjaźnie nastawionymi „profesjonalistami” ukierunkowanymi na zadanie niż osobami „ciepłymi”, ukierunkowanymi na kontakty osobiste (1991, s. 225)

Kolejną kwestią związaną z trafnością pomiarów jest informowanie badanych o postawionej hipotezie. Jedną z hipotez dotyczy ochraniającej roli dziadków w rodzinie samotnej matki. Z jednej strony, osoby uczestniczące w badaniach powinny być szczegółowo poinformowane o celu. Powstaje tu jednak pytanie: Czy powiadomienie matek o postawionej hipotezie może wpływać na odpowiedzi w ankietach? Analizując raporty z badań dostępne w literaturze, S.J. Weber i T.D. Cook (1991) w odniesieniu do schematu eksperymentalnego opisali wpływ osób badanych na wyniki badań. Wyróżnili charakterystyczne typy osób badanych, tzn. typy ról, jakie przyjmują te osoby w trakcie badania. Niektóre z nich wiążą się z reagowaniem badanych, które ma na celu potwierdzenie lub zaprzeczenie sformułowanej hipotezie. Do tych typów należy **dobra osoba badana**, która stara się reagować w taki sposób, jaki według niej przyniesie potwierdzenie hipotezy badawczej. Natomiast **negatywistyczna osoba badana** stara się dostarczyć swoim zachowaniem takich danych, które potwierdzą hipotezę inną, niż postawił badacz, albo takich danych, które będą dla badacza bezużyteczne. Weber i Cook (1991) analizowali także dane pochodzące z badań, w których osobom badanym przedstawiano hipotezę lub nie. W większości przypadków poznanie hipotezy prowadziło do różnic w wykonaniu zadania eksperymentalnego. Zaprojektowane przez nas badania nie mają jednak charakteru eksperymentu. Ankiety i testy wypełniane przez

osoby badane są na tyle szczegółowe, że poinformowanie ich o postawionej hipotezie i celu badania nie powinno mieć wpływu na uzyskane wyniki.

3. Komunikowanie wyników badania

Kiedy mówimy o komunikowaniu wyników badania, na uwagę zasługują dwie reguły: reguła jasności i precyzyjności języka naukowego oraz reguła jawności warsztatowej (J. Lipiec, 2010, s. 360). Przestrzeganie pierwszej reguły pozwala uniknąć niezrozumienia i wieloznaczności komunikacyjnej. Przestrzeganie drugiej reguły pozwala na intersubiektywną kontrolowalność procesu badawczego i umożliwia innym badaczom dokonanie replikacji badania. Badacz ma obowiązek skonfrontowania własnego projektu z podobnymi koncepcjami innych badaczy, a także wskazać różnice i podobieństwa między tymi koncepcjami i własnym projektem (J. Lipiec, 2010, s. 363). Ponadto jeszcze przed przeprowadzeniem badania warto skonsultować projekt w gronie innych badaczy. Koncepcja badań zaproponowanych przez nasz zespół była dotychczas konsultowana na konferencjach naukowych „Jakość życia w pracy i poza nią” (E. Napora, A. Kozerska, A.M. Schneider, 2012) i „Przeszłość inspiruje przyszłość. Seniorzy dla młodych” (A.M. Schneider, E. Napora, A. Kozerska, 2012), a także była dyskutowana w gronie seniorów podczas spotkania „Lato seniora”, zorganizowanego przez Fundację Humanus w Janowie Lubelskim.

Kwestią dotyczącą etyki w badaniach są wnioski sformułowane przez badacza. W prowadzonych badaniach zamierzamy zastosować do opracowania danych m.in. analizę ścieżek. Jest to metoda często stosowana w badaniach nieeksperymentalnych w przypadkach, kiedy nie jest możliwa manipulacja zmiennymi przez badacza. Formułując wnioski, nie można zapominać, że otrzymany w ten sposób model ma charakter quasi-dedukcyjny. Otrzymane wartości współczynników korelacji nie mogą być traktowane jako podstawa do konstrukcji modelu przyczynowego, ale jako jedno z kryteriów dobroci dopasowania modelu do danych wyjściowych (M. Gaul, A. Machowski, 2004, s. 365). W modelach analizy ścieżek buduje się najpierw model teoretyczny, w którym zakłada się relacje przyczynowe między zmiennymi, i ten model jest testowany. Nie można traktować pozytywnej weryfikacji modelu jako dowodu, że zakładane relacje przyczynowe w modelu rzeczywiście mają miejsce, ale jedynie że model może być prawdziwy. Natomiast niepotwierdzenie przewidywań nie oznacza, iż model jest na pewno błędny, tylko że prawdopodobieństwo jego prawdziwości jest małe (M. Gaul, A. Machowski, 2004, s. 366).

Reguła lojalności wobec uczestników badań

1. Zasady etyczne dotyczące rekrutacji uczestników badania

Jedną z podstawowych zasad etycznych, o której mówi się w kodeksach etycznych badań naukowych, jest zapewnienie bezpieczeństwa osobom badanym. Respondenci powinni wyrazić zgodę na udział w badaniach w sposób świadomy. W przypadku badań nad międzypokoleniowym uczeniem się zgodę taką powinni wyrazić zarówno badani dziadkowie i matki, jak i adolescenti. Świadoma zgoda oznacza nie tylko podpisanie formularza świadomej zgody, ale samą decyzję powinno poprzedzać przedstawienie informacji o projekcie przez ankietera. Ankieter w czasie spotkania z respondentami powinien zostawić czas na pytania zadawane przez osoby badane, na rozważenie korzyści i potencjalnego ryzyka lub potencjalnych niedogodności związanych z uczestnictwem w badaniu (np. związanych z poświęcaniem czasu na wypełnianie testów) w kontekście własnego życia. Dopiero wtedy następuje ewentualne wyrażenie zgody potwierdzone podpisem na formularzu. Ponadto przyjmuje się, że osoba badana powinna być zdolna do świadomego wyrażenia zgody. W praktyce oznacza to, że osoby z upośledzeniem umysłowym, chorobą psychiczną, pod wpływem silnych leków itp. mogą nie być zdolne do przeanalizowania korzyści i strat wynikających z udziału w badaniu, a więc nie są w stanie wyrazić zgody świadomie. W projekcie przewiduje się uczestnictwo adolescentów, a więc osób niepełnoletnich, co oznacza, że oprócz ich własnej zgody na udział w badaniach konieczna też będzie zgoda prawnych opiekunów. Ważną informacją, którą powinien przekazać ankieter podczas rozmowy na temat ewentualnego udziału w badaniach, jest informacja o możliwości wycofania się z nich na każdym etapie badania i bez konieczności uzasadniania tej decyzji. Jednocześnie uczestnicy mają prawo nie odpowiadać na pytania testowe, jeśli uznają je za zbyt osobiste.

Przed rozpoczęciem badań w terenie należy ustalić reguły traktowania uczestników badania, z którymi zostaną zapoznani ankieterzy. Reguły zostaną omówione i przedyskutowane z ankieterami na specjalnym szkoleniu. Ponadto zgodność zachowania ankieterów z ustalonymi regułami powinna być kontrolowana (np. telefonicznie lub w trakcie spotkań badacza z osobami, które brały udział w badaniu). W przypadku badań ilościowych konieczne jest ujednolicenie zachowań ankieterów i ograniczenie zasad swobody przez określenie reguł pracy z kwestionariuszami, w przeciwnym razie różnorodność zachowań osób zbierających dane może zniweczyć efekt standaryzacji (F. Sztabiński, 2000). Wśród pożądanych cech, jakie powinien posiadać ankieter, można wymienić m.in. otwartość na innych i brak lęku przed nawiązywaniem kontaktów z innymi. Ponadto obowiązuje go obiektywizm i neutralność; nie może się zachowywać w sposób emocjonalny czy kierować uprzedzeniami. Powinien być osobą skrupulatną i sumienną,

przestrzegać ściśle procedury badania, powinien być osobą systematyczną, punktualną i bezwzględnie uczciwą (P.B. Sztabiński, 2000).

2. Ochrona prywatności osób uczestniczących w badaniach

Badacz ma obowiązek dołożyć starań, aby informacje, które uzyskał od badanego, nie znalazły się w rękach niepowołanych osób. W Polsce badacze zobowiązani są m.in. respektować zapis Ustawy z dnia 29 sierpnia 1997 r. o ochronie danych osobowych (Dz. U. z 2002 r. Nr 101 poz. 926). Poufne dane, które są przedmiotem analizy, powinny być tak zapisane w bazie danych, aby maksymalnie utrudnić ich odczytanie przez osoby niezajmujące się prowadzeniem badania. Temu celowi służy szyfrowanie danych, np. kodowanie kwestionariuszy zamiast używania nazwisk czy nazw miejscowości. Anonimowość osób badanych można także zapewnić przez osobne przechowywanie danych dotyczących tożsamości badanych oraz ich odpowiedzi na pytania ankietowe i wyniki pomiarów za pomocą testów (np. w osobnych plikach przechowywanych na dwóch różnych nośnikach pamięci). Ankieterzy biorący udział w badaniu nie powinni nikomu ujawniać nazwisk osób wylosowanych do badań. Nie powinni stosować zachęt aranżujących wywiad typu: „Pani sąsiadka brała już udział w naszym badaniu i uważa, że...”; powinni też uważać, aby kolejni respondenci z materiałów, które mają przy sobie, nie mogli odczytać danych respondentów, którzy już wzięli udział w badaniu (P.B. Sztabiński, S. Mirowski, 2000).

3. Składanie sprawozdania z badań osobom badanym

Osoby objęte badaniem mają prawo do wyczerpujących informacji nie tylko o celu badania, ale także o uzyskanych przez badacza wynikach (American Psychological Association, 1985, s. 80). Po zakończeniu badań „[...] badany (jego pełnomocnik lub opiekun) mają prawo poznać swoje wyniki oraz ich interpretację” (American Psychological Association, 1985, s. 80). W przypadku badań, które są prowadzone przez nasz zespół, osoby biorące w nich udział będą mogły wybrać formę, w jakiej przedstawione im będą wyniki: ankieter osobiście może ich zapoznać z wynikami lub otrzymają je pocztą w formie listu.

Bibliografia

- American Psychological Association. (1985). *Standardy dla testów stosowanych w psychologii i pedagogice*. E. Hornowska (tłum.). Warszawa.
- Borucka, A., Ostaszewski, K. (2008). Koncepcja resilience. Kluczowe pojęcia i wybrane zagadnienia. *Medycyna Wieku Rozwojowego XII*, 2, cz. I; www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC2777715 (1.03.2013).

- Brzeziński, J. (1994). Etyczny kontekst badań. W: J. Brzeziński, W. Poznaniak (red.). *Etyczne problemy działalności badawczej i praktycznej psychologów*. Poznań.
- Brzeziński, J. (2005). *Metodologia badań psychologicznych*. Warszawa.
- Dattalo, P. (2010). Ethical Dilemmas in Sampling. *Journal of Social Work Values and Ethics*, 1.
- Enders C.K., Gottschall A.C. (2011). The Impact of Missing Data on the Ethical Quality of a Research Study. W: A.T. Panter, S.K. Sterba (red.). *Handbook of Ethics in Quantitative Methodology*. New York.
- Galewicz, W. (2009). O etyce badań naukowych. *Diametros*, 19.
- Gaul, M., Machowski, A. (2004). Wprowadzenie do analizy ścieżek. W: J. Brzeziński (red.). *Metodologia badań psychologicznych. Wybór tekstów*. Warszawa.
- Greń, J. (1987). *Statystyka matematyczna. Podręcznik programowany*. Warszawa.
- Illeris, K. (2006). *Trzy wymiary uczenia się. Poznawcze, emocjonalne i społeczne ramy współczesnej teorii uczenia się*. Wrocław.
- Kmieciak-Baran, K. (1995). Skala Wsparcia Społecznego. Teoria i właściwości psychometryczne. *Przegląd Psychologiczny*, 2.
- Kodeks etyczno-zawodowy psychologa, <http://ptp.org.pl/modules.php?name=News&file=article&sid=29> (1.03.2013).
- Kodeks etyki socjologa, www.is.uw.edu.pl/wp-content/uploads/Kodeks-Etyki-Socjologa.pdf (1.03.2013).
- Komitet Etyki w Nauce Polskiej Akademii Nauk (2001). *Dobre obyczaje w nauce – zbiór zasad i wytycznych*. Warszawa.
- Lipiec, J. (2010). Etyka badań naukowych. W: S. Palka, *Podstawy metodologii badań w pedagogice*. Gdańsk.
- Luthar, S.S., Zelazo, L.B. (2003). Research on Resilience. An Integrative Review. W: S.S. Luthar (red.). *Resilience and Vulnerability*. Cambridge.
- Napora, E., Kozerska A., Schneider, A.M. (2012). *Parentyfikacja dziadków czynnikiem ochronnym w funkcjonowaniu rodziny samotnej matki – prezentacja projektu badawczego*. Referat na Ogólnopolskiej Interdyscyplinarnej Konferencji Naukowej. Częstochowa.
- Nederhof, A.J. (1991). Metody korygowania zniekształcającego wpływu zmiennej aprobaty społecznej: przegląd badań. K. Klimasiński (tłum.). W: J. Brzeziński, J. Siuta. *Społeczny kontekst badań psychologicznych i pedagogicznych*. Poznań.
- Ogińska-Bulik, N., Juczyński, Z. (2011). Prężność u dzieci i młodzieży: charakterystyka i pomiar – Polska Skala SPP-18. *Polskie Forum Psychologiczne*, 16(1).
- Polanyi, M. (1966). *The Tacit Dimension*, London.
- Rutter, M. (1987). Psychosocial Resilience and Protective Mechanisms. *American Journal of Orthopsychiatry*, 57(3).
- Rutter, M. (2006). Implications of Resilience Concepts for Scientific Understanding. *Annals of the New York Academy of Sciences, Resilience in Children*, 1094.
- Schneider, A.M., Napora, E., Kozerska, A. (2012). Parentyfikacja dziadków jako czynnik resilience rodziny samotnej matki w prowincjonalnej Polsce – zapowiedź badań. W: M. Komorska (red.). *Seniorzy dla młodości – młodość dla seniorów. Seniorzy i młodzi we wspólnej przestrzeni społecznej*. Lublin.

- Schneider, A., Napora, E., Kozerska, A. (2012). Parentyfikacja dziadków jako czynnik wpływający na resilience w rodzinie samotnej matki w prowincjonalnej Polsce – zapowiedź badań. Wykład na Ogólnopolskiej Konferencji Naukowej. Lublin – Janów Lubelski.
- Sztabiński, F. (2000). Przygotowanie do pracy w charakterze ankietera. W: Z. Sawiński, P.B. Sztabiński, F. Sztabiński (red.). *Podręcznik ankietera*. Warszawa.
- Sztabiński, P.B. (2000). Kim są ankieterzy. W: Z. Sawiński, P.B. Sztabiński, F. Sztabiński (red.). *Podręcznik ankietera*. Warszawa.
- Sztabiński, P.B., Mirowski, S. (2000). Problemy etyczne związane z pracą ankietera. W: Z. Sawiński, P.B. Sztabiński, F. Sztabiński (red.). *Podręcznik ankietera*. Warszawa.
- Urbaniak-Zajac, D. (2006). W poszukiwaniu kryteriów oceny badań jakościowych. W: D. Kubinowski, M. Nowak (red.). *Metodologia pedagogiki zorientowanej humanistycznie*. Kraków.
- Ustawa z dnia 29 sierpnia 1997 r. o ochronie danych osobowych. Dz. U. z 2002 Nr 101 poz. 926.
- Weber, J.S., Cook, T.H. (1991). Wpływ osób badanych na wyniki badań laboratoryjnych: analiza ról, zmiennych sugerujących hipotezę badawczą i trafność wnioskowania. J. Siuta, R. Stocki (tłum.). W: J. Brzeziński, J. Siuta, *Spoteczny kontekst badań psychologicznych i pedagogicznych*. Poznań.

Streszczenie

Celem pracy jest przedstawienie wybranych kwestii etycznych związanych z projektem badawczym dotyczącym międzypokoleniowego uczenia się w rodzinie. Badania w ramach projektu są prowadzone z zamiarem wypracowania ogólnych twierdzeń dotyczących populacji, mieszczą się w paradygmacie normatywnym. W artykule omówiono problemy związane z regułami rzetelności wykonania badania oraz lojalności wobec uczestników badań.

Summary

The purpose of this paper is to present some ethical questions related to the research project on intergenerational family learning. The research project is carried out in order to reach the general statements regarding the population, is located in the normative paradigm. The article discusses the problems associated with the rule of research reliability and the rule of loyalty to the participants in the study.